

UDC: 338.12(497.11)"18/19"

Originalni naučni rad

Primljen: 27.11.2025.

Prihvaćen: 12.12.2025.

EKONOMSKO-ISTORIJSKA ANALIZA PRIVREDNIH DELATNOSTI U ČAČKU OD SREDINE XIX VEKA DO 1929. GODINE

Snežana B. Aleksić⁷

Apstrakt

Predmet rada je proučavanje strukture, obima i dinamike privrednih delatnosti u Čačku počev od druge polovine XIX veka do 1929. godine, sa posebnim osvrtom na promene u zanatstvu, trgovini, ugostiteljstvu, industriji i drugim granama privrede. Cilj istraživanja je da se utvrdi pravac i intenzitet ekonomskih promena, njihova povezanost sa demografskim rastom i širim društveno-ekonomskim okolnostima. Metodološki, rad se zasniva na analizi kvantitativnih podataka iz relevantnih izvora i njihovom poređenju kroz vremenske serije (1900, 1905, 1927, 1929). Korišćeni su pokazatelji apsolutnih i relativnih promena, kao i indexi dinamike razvoja po granama privrede. Pored numeričke analize, primenjen je i deskriptivno-analitički pristup u tumačenju uzroka i posledica ekonomskih trendova. Kombinovanjem kvantitativne analize i istorijske interpretacije, rad pruža uvid u obrasce privrednog razvoja Čačka i doprinosi sagledavanju šireg procesa modernizacije Srbije krajem XIX i početkom XX veka.

Ključne reči: Čačak, privreda, zanatstvo, trgovina, urbanizacija, ekonomska istorija

JEL klasifikacija: N93; R10-R11; L60-L69

Uvod

Analiza privrednog razvoja manjih urbanih sredina u Srbiji tokom druge polovine XIX i prvih decenija XX veka predstavlja važan segment proučavanja ekonomske i socijalne prošlosti. Grad Čačak, kao jedan od značajnih centara zapadne Srbije, pruža reprezentativan primer transformacije

⁷ Snežana B. Aleksić, docent, MB Univerzitet u Beogradu, Poslovni i pravni fakultet, Teodora Drajzera 27, Beograd, Srbija, E-mail: snezanaaleksic3@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-1908-2595>

Ukupno 1900. g.	3	4	10	1	5	1	4	2	4	9	1	2	7	1	1
--------------------	---	---	----	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Izvor: Hristić, 1901, 398-404.

U Čačku je 1900. radilo 55 zanatskih radnji (Tabela 1) koje su osnovane u drugoj polovini XIX veka (Hristić, 1899, 398-404). U njima se ogleda široka paleta veština — od tradicionalnih do novih, tehnički složenijih zanimanja. Najzastupljeniji su bili: kovači (10 radnji), kao osnovna zanatska delatnost neophodna poljoprivrednom stanovništvu; stolari (9), što ukazuje na rast graditeljskih radova i uređenje varoških kuća; bravari (5), grnčari (7), nožari i potkivači (po 4) – svedoče o lokalnim potrebama stanovništva. Pojava zanata kao što su fotograf i farbar-moler govori o prodoru novih tehnologija i modernizaciji srpskih varoši. Najintenzivnije osnivanje zanatskih radnji uočava se u periodu 1890–1897., što se može dovesti u vezu sa stabilizacijom države, njenom modernizacijom, razvojem trgovačkih veza, i većom kupovnom moći stanovništva. Ipak, navedeni podaci ne ukazuju na ukupan broj zanatlija u XIX veku, već isključivo na one koji su uspeali da se održe na tržištu do 1900. Može se pretpostaviti da je tokom ranijih decenija broj nekih tradicionalnih zanata - poput grnčara ili sarača - bio i veći, ali su do kraja veka tradicionalni zanati opali usled tehničkih promena i uvođenja industrijskih proizvoda.

Tabela 2: Odevno-obučarske zanatske radnje osnovane od 1848. do 1899.g.

Godina osnivanja	abadžije	terzije	tkači	ćurčije	krojači	obučari	opančari
1848		1					
1858							1
1862							1
1864					1		
1865		1					
1872		1					
1873							1
1874		1					
1875	1	2					
1876							1
1877							1
1878			1			4	
1879		1					2
1880							1
1881	1						2
1882		1			1		3
1883					2		1
1884						1	2
1885							1

1886						1	1
1887							2
1888	1	1					2
1889		1					1
1890	1						
1891	1	2					3
1892	1						1
1893	3	3				2	3
1894	1	2				1	1
1895		1				1	2
1896	1	1					1
1897	3	2		1		2	3
1898	1				1	1	2
1899	1	1			1		
Ukupno 1900. g.	16	22	1	1	6	13	39

Izvor: Hristić, 1901, 398-404.

Grupa odevno-obučarskih zanata (Tabela 2) predstavlja najrazvijeniji segment čačanskog zanatstva. Do 1900. bilo je 98 aktivnih radnji osnovanih u XIX veku.

Tabela 3: Trgovinske, ugostiteljske i pekarske radnje osnovane od 1856. do 1899. g.

Godina osnivanja	bakalnice	mešovite robe	knjižare	stakla i porculana	mehane	gostionice	kafane	hlebari
1856							1	
1863	1							
1864	1							
1868	1							
1869					1			
1870	1							
1871							2	
1873	1							
1874							1	
1876	2							
1877					1		1	
1879	1	9						3
1882					1		1	
1883						1	2	
1884	1		1		2		1	
1887	4					1		3
1888	1						1	
1889	3	1		1				
1890	3	2						
1891	1						1	1
1892	1	1	1					2

1893	2	3						1
1894	2				1			2
1895	1	5						2
1896	4					1		1
1897	2	1			2	1	4	1
1898		2					3	
1899	3					1		
Ukupno 1900. g.	36	24	2	1	8	5	18	16

Izvor: Hristić, 1901, 398-404.

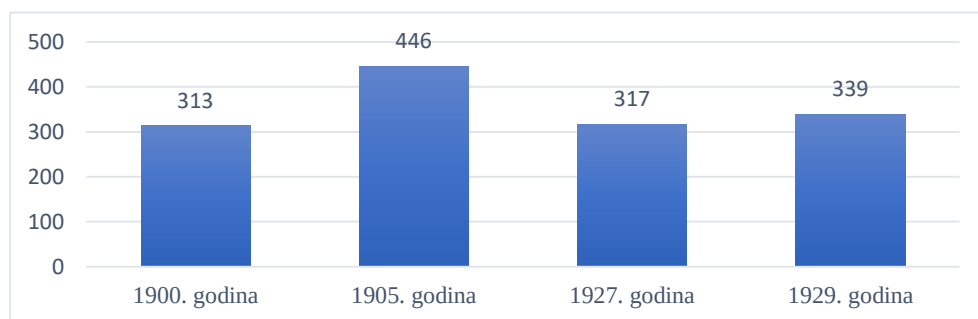
Struktura trgovinskih, ugostiteljskih i pekarskih radnji (Tabela 3) bila je: bakalnice (36) i radnje mešovite robe (24) činile su okosnicu gradske trgovine, slede zanatlije - proizvođači i prodavci hleba – hlebari, pekari - (16); kafane (18), mehane (8) i gostionice (5) pokazuju razvoj ugostiteljstva i javnog života; knjižare (2) i trgovine staklom i porcelanom (1) ukazuju na ulazak kulturnih i urbanih sadržaja u varoški prostor. Period najintenzivnijeg osnivanja pada u vreme od 1879. do 1897., što se može povezati sa stabilizacijom tržišta i pojavom novih potrošačkih navika, dok broj trgovina i kafana ukazuje da se u Čačku do kraja XIX veka konstituiše varoška srednja klasa i građanski način života.

Osim pobrojanih privrednih subjekata koji su popisani u kategoriji zanatskih i trgovinskih radnji, a čije osnivanje seže u XIX vek, u Čačku su 1900. godine poslovali industrijski subjekti koji su osnovani u XIX veku: ciglana 1895, pivara 1876. (Hristić 1901, 23; Stat. godišnjak, 1902, 326), i 6 parnih mlinova: 1875, 1879, 1881, 1883, 1886, 1887. godine (Hristić, 1901, 22). Uporedo sa industrijom, razvijaju se i finansijske institucije. Prva Državna štedionica „Čačanska štedionica“ osnovana je 1885., potom i prvi privatni novčani zavod „Čačanska štedionica za međusobno pomaganje i štednju“ (Stat. godišnjak 1902, 488, 496, 503). Godine 1899. pokrenut je list za ekonomske teme „Ljubić.“ Izlazio je dva puta sedmično (Hristić 1901,16). Navedeni podaci ukazuju da je Čačak do 1900. izrastao u privredno varoš, sa širokom strukturom proizvodnih i uslužnih delatnosti. Iako ovi podaci ne mogu dati kompletnu sliku celokupne privredne aktivnosti tokom XIX veka, oni vrlo pouzdano oslikavaju privredne subjekte koji su opstali, odnosno, one koje su bili dovoljno uspešni, ekonomski stabilni i prilagođeni savremenim uslovima, te kao takvi radili tokom 1900. godine.

Čačak u kontekstu urbane i institucionalne promene od 1900. do 1929. g.

Privredni razvoj Čačka u od 1900. do 1929. ne može se razmatrati izdvojeno od širih društvenih i političkih procesa koji su oblikovali privredu Srbije i kasnije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje SHS). Na prelazu iz XIX u XX vek, Srbija je već imala uspostavljen institucionalni okvir moderne države — sa razvijenom mrežom lokalne administracije, fiskalnim reformama, zakonskom regulativom zanatstva i trgovine, kao i rastućim tržištem varoških potrošača. U takvom ambijentu, Čačak je ulazio u XX vek kao značajan regionalni centar zapadne Srbije. Prema statističkim podacima, u varoši je 1900. bilo registrovano 313 privrednih subjekata (Hristić, 1901, 398-404), dok je 1905. taj broj porastao na 446 (Hristić, 1905, 310-316), što predstavlja rast od oko 42%. Ovakav porast svedoči o ubrzanom privrednom razvoju u mirnodopskim uslovima. U periodu posle Prvog svetskog rata privredna slika Čačka dobija nove dimenzije. Ratni gubici i razaranja privrede doveli su do privremenog zastoja, ali i do postupne obnove u okviru nove državne zajednice – Kraljevine SHS. Do 1927. u Čačku je evidentirano 317 aktivnih privrednih subjekata (Adresar, 1927, 785-786), a 1929. godine 339 (Adresar, 1929, 350-351), što ukazuje na proces postepenog oporavka i prilagođavanja novim tržišnim i administrativnim uslovima.

Grafikon 1: Privredni subjekti u Čačku 1900, 1905, 1927 i 1929. godine

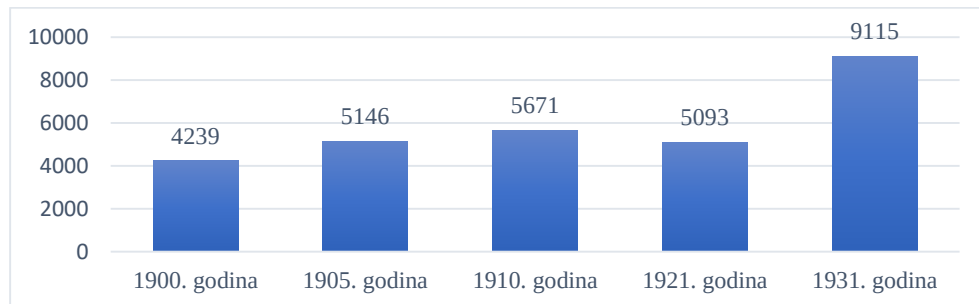

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

Demografski pokazatelji jasno prate ovaj trend. Broj stanovnika Čačka porastao je sa 4.239 (1900) na 5.146 (1905) i 5.671 (1910), dok je nakon ratnih gubitaka 1921. zabeleženo 5.093 stanovnika. U narednoj deceniji dolazi do ubrzanog porasta – 1931. godine varoš broji 9.115 stanovnika, uz povećanje broja kuća sa 753 u 1900. i na 1.435 u 1931. godini (Popis, 1900, 500; Popis 1905, 108-109; Popis 1910, 68; Popis 1921, 68; Popis 1931, 42). Ovaj podatak

ukazuje na širenje urbanog prostora kroz povećanje broja kuća i rast potrošačke baze.

Grafikon 2: Prisutno stanovništvo u Čačku 1900, 1905, 1910, 1921. i 1931. godine

Izvor: Popis, 1900, 500; Popis 1905, 108-109; Popis 1910, 68; Popis 1921, 68; Popis 1931, 42.

Upoređivanjem broja stanovnika i privrednih subjekata može se uočiti da je 1900. na 1 radnju dolazilo oko 13 stanovnika, 1905. oko 11, dok se posle rata odnos pogoršava – 1927. oko 16, a 1929. oko 15 stanovnika po radnji. Takav odnos pokazuje da je demografski rast premašivao privredni, što svedoči o strukturnim promenama: prelasku sa pretežno zanatske privrede ka širem spektru trgovačkih, industrijskih i uslužnih delatnosti. U celini, period od 1900. do 1929. u Čačku obeležava prelazak iz faze ekstenzivnog razvoja varoškog zanatstva i trgovine u fazu institucionalno uređenog, stabilnijeg privrednog sistema u okviru nove države. Rast stanovništva, proširenje urbanog prostora i diversifikacija delatnosti potvrđuju da je Čačak do kraja 20tih godina XX veka prerastao okvire tipične varoši i počeo da poprima obeležja modernog gradskog centra zapadne Srbije.

Podaci o broju i strukturi zanatskih radnji u Čačku između 1900. i 1929. (Tabela 4) jasno osvetljavaju proces transformacije varoške privrede iz tradicionalnog, ručno-zanatskog sistema u modernizovan, tržišno orijentisan oblik delatnosti. U prvim godinama XX veka, tačnije 1900. i 1905, u Čačku se beleži velika raznovrsnost i brojnost zanata – 191, odnosno 254 aktivne zanatske radnje. Ovaj rast od preko 30% u svega 4 godine odražava stabilne ekonomske prilike Kraljevine Srbije, povećanu tražnju varoškog i seoskog stanovništva, kao i modernizaciju potrošačkih navika. Dominiraju tradicionalni odevno-obučarski zanati (opančari 39, terzije 22, abadžije 16, obućari 13), ali i zanati vezani za osnovne potrebe svakodnevnog života – kovači (10), hlebarni (16), bravari (5), stolari (9). Njihova brojnost svedoči o vitalnosti zanatske proizvodnje kao temelja lokalne ekonomije. Period nakon

rata pokazuje naglu redukciju broja zanata – 1927. registrovano je svega 89, a 1929. godine 117 radnji. Ovaj pad je višestruko uslovljen: ratnim razaranjima i gubicima radno sposobnog stanovništva, slabljenjem kupovne moći u prvim poratnim godinama, ali i promenama u strukturi potrošnje i širenjem industrijske proizvodnje. Tradicionalni zanati, poput opančarskog, abadžijskog, terzijskog i grnčarskog, beleže gotovo potpuni pad. Posebno se uočava drastičan pad broja opančara (39 u 1901. → 13 u 1929.), što je jasan indikator slabljenja tradicionalne seoske obučarske proizvodnje i prelaska na fabričku obuču. Sličan trend se vidi i kod terzija (22→0) i abadžija (16→10), čime nestaje sloj klasičnih tekstilnih zanatlija, dok obučari (13→10) opstaju prilagođavajući se novim zahtevima tržišta. Zanimanja koja su u periodu 1901-1929. opstala ili čak ojačala – bravari (5→7), berberi (4→7), limari (1→4), mesari (0→11) – svedoče o procesu urbanizacije i porastu usluga koje prate građanski način života. Uvođenje građevinara (3), konditora (1), fotografa (3) i drugih specijalizovanih zanimanja u međuratnom periodu ukazuje na širenje profesionalne strukture i prelazak ka modernijim oblicima poslovanja. Ukupni broj zanata između 1901. i 1929. smanjio se za gotovo 40%, ali se njihova struktura kvalitativno promenila – od prevage tradicionalnih i manualnih zanimanja ka uslužnim, tehničkim i prehrambenim delatnostima.

Tabela 4: Zanati u Čačku od 1900. do 1929. godine

Zanimanje	1900.	1905.	1927.	1929.
Abadžije	16	14	9	10
Bačvari/ kačari	3	3	3	3
Berberi	4	6	7	7
Bojadžije	10	8	4	4
Bravari	5	6	6	7
Građevinari			3	3
Grnčari /lončari	7	9		
Kazandžije	2	2		
Kolari	4	3	1	2
Kovači	10	22	6	6
Konditori			1	1
Krojači	6	13		
Limari	1	2		4
Mesari			9	11
Moleri i farbari	1	1	2	2
Nožari	4	4	2	2
Obučari	13	15	8	10
Opančari	39	29	4	13

Hlebari/ pekari	16	36	13	16
Potkivači	4	12		
Puškari	2	3		
Voskari /svećari		4	6	7
Sapundžije	6	9		
Sarači	1	4		
Stolari	9			6
Terzije	22	41		
Tkači	1	1		
Tesari	1	2		
Fotografi	1	1	2	3
Crevari		1		
Ćurčija	1	1		
Časovničar	2	2	3	
Ukupno	191	254	89	117

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

Ova promena odražava prelaznu fazu ekonomskog razvoja Čačka: iz male zanatske varoši predratne Kraljevine Srbije ka urbanizovanom središtu posleratne Kraljevine SHS, u kome zanatstvo gubi masovnost, ali stiže profesionalnu stabilnost i specijalizaciju.

Tabela 5: Trgovina u Čačku od 1900. do 1929. godine

Vrsta trgovine	1900.	1905.	1927.	1929.
Bakali	36	40		
Gvoždari	3	5	10	8
Građe/drva trgovine		1	2	4
Drogerije			1	1
Zemaljskih proizvoda			52	42
Kožarske robe			2	
Kolonijalne robe			14	23
Knjižari	2	4	4	3
Manufakturne robe		1	33	23
Mešovite robe	24	61	48	32
Nameštaja trgovine				2
Stakla i porculana	1	10	2	2
Šivaćih mašina				2
Ukupno	66	122	168	142

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

Kretanje broja trgovačkih radnji u Čačku između 1900. i 1929. (Tabela 5) pokazuje jasnu tendenciju rasta i profesionalizacije trgovine, koja od početka XX veka postaje najdinamičniji segment gradske privrede. Dok se u ranijim

decenijama trgovina pretežno odvijala u okviru radnji sa mešovitim robom, u međuratnom periodu dolazi do specijalizacije trgovačkih zanimanja i formiranja čvršćih trgovačkih mreža. U ukupnoj slici privrednog razvoja Čačka između 1900. i 1929., trgovina nakon rata preuzima vodeću ulogu — ona postaje ključni nosilac kapitala, urbanog rasta i modernizacije, dok zanatstvo gubi brojnost, ali opstaje kao dopunski segment uslužne ekonomije. Na taj način, trgovina u ovom periodu predstavlja pokazatelj prelaska varoši u fazu urbanog centra, u kojem ekonomske aktivnosti sve više zavise od tržišta.

Tabela 6 : Ugostiteljstvo u Čačku od 1900. do 1929. godine

Zanimanje	1900.	1905.	1927.	1929.
Gostioničari	5	5	13	20
Kafedžije	18	18		
Mehandžije	8	8		
Hoteli			4	5
Ukupno	31	31	17	25

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

Čačansko ugostiteljstvo početkom XX veka (Tabela 6) bilo je refleksija društvenih i ekonomskih prilika varoši – od malih kafana i mehandžija do gostionica i hotela koji su se pojavili u međuratnom periodu, prateći promene u potražnji i urbanizaciji grada. Analiza dostupnih podataka pokazuje da je broj ugostiteljskih subjekata 1900. i 1905. bio stabilan, sa ukupno 31 objektom, pri čemu su najbrojniji bili kafedžije (18) i mehandžije (8), dok je gostioničarska delatnost bila zastupljena sa 5 objekata. U periodu nakon rata došlo je do promena u strukturi i broju ugostiteljskih objekata: 1927. evidentirano je smanjenje ukupnog broja na 17, dok se 1929. beleži rast na 25 subjekata, pri čemu je značajan porast zabeležen kod gostioničara (sa 13 na 20) i hotela (sa 4 na 5), što ukazuje na prilagođavanje potrebama tržišta koje je verovatno uslovljeno rastućom populacijom u varoši.

Tabela 7: Kulturni subjekti u Čačku od 1900. do 1929. godine

Zanimanje	1900.	1905.	1927.	1929.
Bioskopi			2	2
Novine			1	
Časopisi	1		2	3
Ukupno	1	0	5	5

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

Kultura je u Čačku početkom XX veka bila u fazi sporog, ali postepenog razvoja (Tabela 7). Na početku perioda, 1900., zabeležen je tek jedan kulturni subjekat – časopis, dok u 1905. nema evidentiranih kulturnih delatnosti. U periodu nakon rata, 1927. i 1929., kulturna infrastruktura se širi, sa ukupno 5 subjekata, među kojima se ističu bioskopi (2) i časopisi (2–3), dok je evidentirana i jedna novinska delatnost. Ipak, iako su tokom 20ih godina kulturni subjekti u Čačku prisutni u malom broju, uočava se da dolazi do diverzifikacije tipova kulturnih usluga, što ukazuje na postepeni razvoj kulturne ponude u gradu.

Tabela 8: Zdravstveni sektor u Čačku od 1900. do 1929. godine

Zanimanje	1900.	1905.	1927.	1929.
Apotekari	2	2	2	3
Babice	1	1		4
Lekari	3	4	8	8
Sanatorijumi			1	1
Ukupno	6	7	11	16

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

U periodu 1901–1929. godine u Čačku je zabeležen postepen rast zdravstvenih subjekata (Tabela 8), što ukazuje na širenje medicinskih usluga u gradu. Godine 1901. registrovano je ukupno 6 subjekata, među kojima su dominirali lekari (3) i apotekari (2), dok je babica bila prisutna u 1 slučaju. Do 1905. broj zdravstvenih delatnosti povećan je na 7, uz blagi rast lekara i stabilan broj apotekara i babica. Najveći porast se primećuje u periodu 1927–1929., kada broj subjekata dostiže 11, odnosno 16 u 1929. godini, sa značajnim uvećanjem babica (sa 1 na 4), konstantnim brojem lekara (8) i pojavom sanatorijuma (1). Ovi podaci ukazuju na diversifikaciju zdravstvene ponude i postepeno jačanje organizovane zdravstvene zaštite u Čačku u ovom periodu.

Tabela 9: Slobodna zanimanja u Čačku od 1900. do 1929. godine

Zanimanje	1900.	1905.	1927.	1929.
Advokati	4	8	4	4
Inženjeri		3	2	3
Izvoznici				3
Preduzimači	6	6		
Ukupno	10	17	6	10

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

U periodu od 1900. do 1929. u Čačku se primećuje promenljiv razvoj slobodnih zanimanja (Tabela 9), sa izraženim fluktuacijama u broju registrovanih subjekata. Godine 1900. registrovano je 10 subjekata, među kojima su dominirali advokati (4) i preduzimači (6). Do 1905. broj se povećava na 17, pri čemu se posebno uvećava broj advokata (8) i pojavljuju se inženjeri (3). U periodu 1927–1929. beleži se smanjenje na ukupno prisutnih 6 subjekata u 1927., uz blagi rast na 10 u 1929., uz stabilan broj advokata (4), izvoznika (3) koji se u gradu pojavljuju kao nova profesija, i manji broj inženjera (2–3).

Tabela 10: Poljoprivredna zanimanja u Čačku od 1900. do 1929. godine

Zanimanje	1900.	1905.	1927.	1929.
Baštovani			6	6
Marveni lekari	1	1		
Mlekare			1	1
Ukupno	1	1	7	7

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

Poljoprivredna zanimanja u periodu 1900–1929. (Tabela 10) bila su izrazito skromno zastupljena u okviru registrovanih privrednih subjekata. Godine 1901. i 1905. registrovana je po 1 delatnost, u vidu marvenih lekara, dok se u periodu 1927–1929. javlja znatno šire zastupljena kategorija, sa ukupno 7 subjekata, među kojima se posebno ističu baštovani (6) i mlekar (1). Ova statistika ukazuje da su poljoprivredne aktivnosti bile marginalni segment urbane privrede Čačka, sa naglašenim porastom na kraju analiziranog perioda, što može reflektovati i rast tržišne tražnje za hortikulturnim proizvodima i mlečnim proizvodima u varoši.

Tabela 11: Sektor novčarstva (finansija) i zadruge u Čačku od 1900. do 1929. godine

Zanimanje	1900.	1905.	1927.	1929.
Banke i štedionice	2	5	5	6
Zadruge			1	3
Osiguranje			1	1
Ukupno	2	5	7	10

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

Sekcija novčarstva (finansije) i zadruga u Čačku beleži umereni, ali stabilan rast. Godine 1900. registrovana su samo 2 subjekta, dok se do 1905. njihov broj više nego udvostručio, dosegnuvši 5. U periodu od 1927. do 1929. dolazi do dodatnog širenja sektora, sa ukupno 10 subjekata, pri čemu su prisutne banke, štedionice, zadruge i osiguravajuće delatnosti. Ova dinamika odražava postepeno jačanje finansijskih institucija u varoši, što je bilo u skladu sa

rastućim potrebama za kreditima, štednjom i organizovanim oblicima zadrugarstva u lokalnoj privredi.

Tabela 12: Industrija u Čačku od 1900. do 1929. godine

Industrija	1901.	1905.	1927.	1929.
Elektro		1		1
Keramičarska			1	
Fabrika likera			1	
Mlinovi	4	5	2	2
Pivare	1	1	1	1
Strugara i sušara		1		
Fabrika pletiva		1		
Ciglane				1
Štamparije			2	2
Ukupno	5	9	7	7

Izvor: Hristić, 1901, 398-404; Hristić 1905, 310-316; Adresar, 1927, 785-786; Adresar, 1929, 350-351.

Industrijski sektor u Čačku u periodu 1900–1929. ostaje relativno skroman, sa brojnim usponima i padovima pojedinih delatnosti. Godine 1901. registrovano je ukupno 5 industrijskih subjekata, pretežno mlinova i pivara. Do 1905. dolazi do povećanja broja na 9, uz pojavu novih delatnosti poput elektro industrije, strugare i fabrike pletiva. Tokom 1927. i 1929. industrija broji po 7 subjekata, uključujući štamparije, keramičarsku industriju, likersku fabriku i ciglanu. Ova stabilnost, uz umerenu diversifikaciju, pokazuje da industrijski razvoj u varoši nije bio masovan, ali se beleži postepeno širenje i adaptacija na tržišne potrebe, sa naglaskom na preradu hrane, materijala i manju proizvodnju potrošačkih dobara.

Diskusija sa zaključkom

Analiza privrednih delatnosti u Čačku od 1900. do 1929. (Tabela 13) ukazuje na dinamične, ali selektivne promene u strukturi lokalne ekonomije. Ukupan broj privrednih subjekata beleži skok sa 313 u 1900. na 446 u 1905., što odražava ubrzani razvoj zanatstva i trgovine u prvim decenijama XX veka, dok se u kasnijem periodu broj stabilizuje i blago smanjuje (317–339), verovatno usled ekonomskih turbulencija i kao posledica rata. U okviru zanatskih delatnosti, dominantna zanimanja u početnom periodu bila su opančari, terzije i hlebari, dok se do kraja perioda primetna redukcija broja zanata sa tradicionalnom proizvodnjom, uz delimičnu diversifikaciju (npr. povećanje broja mesara, fotografa i bravara).

Tabela 13 : Sinteza privrednih subjekata u Čačku po granama privrede 1900-1929. g.

Grana privrede	1900.	1905.	1927.	1929.	Trend/komentar
Zanati	191	254	89	117	Porast do 1905, pad posle rata, delimična stabilizacija.
Trgovina	66	122	168	142	Stalan rast, maksimalan 1927, blagi pad 1929.
Ugostiteljstvo	31	31	17	25	Pad 1927, rast do 1929.
Kultura	1	0	5	5	Skroman rast, pojavljivanje bioskopa i časopisa
Zdravstvo	6	7	11	16	Kontinualni rast, širenje babica i lekara.
Slobodna zanimanja	10	17	6	10	Blagi pad posle 1905, stabilizacija 1929.
Poljoprivredna	1	1	7	7	Skroman doprinos urbanoj ekonomiji.
Novčarstvo/zadruge	2	5	7	10	Postepeni rast, veće finansijsko prisustvo.
Industrija	5	9	7	7	Spor, stabilan rast, minimalna diversifikacija.

Trgovina beleži rast u raznovrsnosti delatnosti, posebno u segmentu zemaljskih i kolonijalnih proizvoda, dok su tradicionalne trgovine poput bakalnica i mešovutih radnji i dalje značajne, ali sa blago opadajućom tendencijom krajem 1920-ih. Ugostiteljstvo, kulturne i zdravstvene delatnosti pokazuju postepeni rast i diversifikaciju, posebno nakon 1927., što može ukazivati na povećanje životnog standarda i potrebe za urbanim sadržajima. Slobodna zanimanja i novčarstvo beleže stabilan, ali ograničen rast, dok poljoprivredna zanimanja u varoši ostaju marginalna, što potvrđuje primarno urbano usmerenje ekonomije. Industrija se razvija sporije, sa malim brojem preduzeća koja pretežno obrađuju osnovne prehrambene i materijalne proizvode, uz sporadičnu diversifikaciju (elektroindustrija, štamparije, likerska i keramičarska industrija).

Demografski podaci (Tabela 14) pokazuju da je broj stanovnika Čačka rastao sa 4.239 u 1900. na 9.115 u 1931. godini, što je gotovo dvostruko povećanje u 3 decenije. U poređenju sa brojem privrednih subjekata, može se uočiti da se privredni razvoj u prvoj deceniji XX veka odvijao brže od povećanja broja stanovnika (posebno između 1900. i 1905.), dok nakon rata i tokom 1920-ih dolazi do ujednačenijeg rasta stanovništva i broja delatnosti, što je izvesno posledica demografskog gubitka koji je Srbija imala u Prvom svetskom ratu.

Tabela 14: Povezanost privrednih subjekata sa demografijom

Godina	Broj stanovnika	Broj privrednih subjekata	Privreda po stanovniku
1900	4.239	313	13,5
1905	5.146	446	11,5
1927	-	317	-
1929	-	339	-
1931	9.115	-	-

Napomena: za 1927. i 1929. nema preciznih podataka o stanovništvu (nema Popisa stanovništva u tim godinama), ali se na osnovu Popisa iz 1931. uočava trend rasta.

Apsolutna promena (izračunata po formuli: broj subjekata u kasnijoj godini – broj subjekata u ranijoj godini) ukazuje da je najveći apsolutni rast bio u periodu 1901-1905: zanati (+63) i trgovina (+56). Najveći pad uočava se u periodu 1905-1927: zanati (-165), što ukazuje na rat (1914-1918) i posleratnu konsolidaciju zanatske delatnosti. U periodu 1927-1929. uočava se rast u sektoru ugostiteljstva (+8) i zdravstva (+5), što odražava urbanizaciju i rast životnog standarda (Tabela 15).

Relativna promena (izračunata po formuli: broj privrednih subjekata u kasnijoj godini – broj privrednih subjekata u ranijoj godini / brojem privrednih subjekata u ranijoj godini x 100) pokazuje najveći relativni rast u periodu 1901-1905: novčarstvo/zadruge (+150%), što odražava intenziviranje finansijske aktivnosti. Najveći pad zabeležen je u periodu 1905-1927: zanati (-65%) i slobodna zanimanja (-64,7%), što potvrđuje efekat porast-ratne konsolidacije i moguće smanjenje tradicionalnih zanata. U periodu 1927-1929. najveći relativni rast uočava se u sektoru ugostiteljstva (+47,1%) i zdravstva (+45,5%), ukazujući na urbanizaciju i rast potrošnje javnih usluga (Tabela 16).

Index promena (izračunat po formuli: broj privrednih subjekata u kasnijoj godini / broj privrednih subjekata u ranijoj godini x 100), sa jasno definisanim vrednostima gde Index > 100 ukazuje na rast, Index = 100 ukazuje na stagnaciju (mirovanje), i Index < 100 ukazuje na pad (Tabela 17).

Tabela 15: Apsolutna promena (Δ)

Grana privrede	Δ 1901–1905	Δ 1905–1927	Δ 1927–1929
Zanati	63	-165	28
Trgovina	56	46	-26
Ugostiteljstvo	0	-14	8
Kultura	-1	5	0

Zdravstvo	1	4	5
Slobodna zanimanja	7	-11	4
Poljoprivreda	0	6	0
Novčarstvo/ zadruga	3	2	3
Industrija	4	-2	0

Tabela 16: Relativna promena (%)

Grana privrede	1901–1905 (%)	1905–1927 (%)	1927–1929 (%)
Zanati	32,90%	-65,00%	31,50%
Trgovina	84,80%	37,70%	-15,50%
Ugostiteljstvo	0%	-45,20%	47,10%
Kultura	-100%	500%	0%
Zdravstvo	16,70%	57,10%	45,50%
Slobodna zanimanja	70%	-64,70%	66,70%
Poljoprivreda	0%	600%	0%
Novčarstvo/zadruga	150%	40%	42,90%
Industrija	80%	-22,20%	0%

Tabela 17: Indexi promena

Grana privrede	Index 1901–1905	Index 1905–1927	Index 1927–1929
Zanati	133	35	131
Trgovina	185	138	85
Ugostiteljstvo	100	55	147
Kultura	0	500	100
Zdravstvo	117	157	146
Slobodna zanimanja	170	35	167
Poljoprivreda	100	700	100
Novčarstvo / zadruga	250	140	143
Industrija	180	78	100

Na osnovu dobijenih pokazatelja apsolutnih i relativnih promena, kao i Indexa dinamike razvoja po granama privrede, može se zaključiti:

- Najbrži razvoj (1901–1905): trgovina, novčarstvo i zadruga, slobodna zanimanja, što ukazuje na ekspanziju tržišnog i finansijskog sektora.
- Pad i stagnacija (1905–1927): zanati, slobodna zanimanja, industrija, što odgovara postratnoj konsolidaciji i smanjenju tradicionalnih delatnosti.
- Kasni rast (1927–1929): ugostiteljstvo, zdravstvo, zanati, što pokazuje prelazak ka urbanim i uslužnim aktivnostima.
- Stabilni sektori: industrija i poljoprivreda ostaju na malom, ali stabilnom nivou.

- Indeksi promene jasno pokazuju da iako apsolutni broj može biti manji, relativni rast u određenim granama (npr. poljoprivreda, zdravstvo, ugostiteljstvo) je značajan u kraćim intervalima.

Sveukupno, podaci pokazuju da je Čačak u periodu 1900–1929. prolazio kroz postepenu urbanizaciju i diversifikaciju ekonomskih aktivnosti, sa snažnim prisustvom zanatske i trgovinske tradicije, postepenim jačanjem ugostiteljstva, zdravstva i kulture, dok je industrija ostala umereno razvijena. Ovi trendovi reflektuju adaptaciju lokalne ekonomije na šire političke, demografske i ekonomske promene u Kraljevini Srbiji, potom i Kraljevini SHS.

Literatura

1. Adresar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za industriju, obrt, trgovinu i poljoprivredu (1927). Beograd: Jugoslovensko Rudolf Mosse
2. Adresar Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca za industriju, obrt, trgovinu i poljoprivredu (1929). Beograd: Jugoslovensko Rudolf Mosse
3. Definitivni rezultati popisa stanovništva Kraljevine Jugoslavije od 31. januara 1921, (1932). Sarajevo: Opšta državna statistika.
4. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knj. 1: prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava. (1937). Beograd: Opšta državna statistika.
5. Hristić, S. R. (1901), *Trgovinsko-zanatliski šematizam Kraljevine Srbije 1900–1901: po zvaničnim i službenim podacima*. Beograd: Autorsko izdanje.
6. Hristić, S. R. (1905), *Trgovinsko-zanatliski šematizam Kraljevine Srbije po zvaničnim i službenim podacima*. Beograd: Autorsko izdanje.
7. Kraljevsko-srpska Uprava državne statistike. (1902). *Statistički godišnjak Kraljevine Srbije 1898–1899*. Beograd: Kraljevsko-srpska Uprava državne statistike.
8. Uprava državne statistike. (1903). *Popis stanovništva u Kraljevini Srbiji 31. decembra 1900. godine*. Beograd: Uprava državne statistike.
9. Uprava državne statistike. (1906). *Prethodni rezultati popisa stanovništva i domaće stoke u Kraljevini Srbiji 31. decembra 1905. godine*. Beograd: Uprava državne statistike.
10. Uprava državne statistike. (1911). *Prethodni rezultati popisa stanovništva i domaće stoke u Kraljevini Srbiji 31. decembra 1910. godine*. Beograd: Uprava državne statistike.

ECONOMIC AND STATISTICAL ANALYSIS OF ECONOMIC ACTIVITIES IN ČAČAK FROM THE MID-19TH CENTURY TO 1929

Summary

The subject of this paper is the examination of the structure, scope, and dynamics of economic activities in Čačak from the second half of the nineteenth century to 1929, with particular emphasis on changes in crafts, trade, hospitality, industry, and other branches of the economy. The aim of the research is to determine the direction and intensity of economic transformations, as well as their connection with demographic growth and broader socio-economic conditions. Methodologically, the paper is based on the analysis of quantitative data drawn from relevant sources and their comparison across time series (1900, 1905, 1927, 1929). Indicators of absolute and relative changes were used, together with indices of development dynamics by economic sector. In addition to numerical analysis, a descriptive-analytical approach was applied to interpret the causes and consequences of economic trends. By combining quantitative analysis with historical interpretation, the paper provides insight into the patterns of economic development in Čačak and contributes to understanding the broader process of Serbia's modernization in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Keywords: *Čačak, economy, crafts, trade, urbanization, economic history*